

**MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY ASARLARINING STILISTIK VA
LINGVISTIK XUSUSIYATLARI**

Bustanova Gulnoza Vohidovna

University of Business and Science

Ingliz tili va adabiyoti ta'lim yo'nalishi

2-bosqich magistranti

Namangan viloyat Norin tuman 2-

maktab ingliz tili fani o'qituvchisi

E-mail: gulnozabustanova@gmail.com

Tel: +998 97 251 89 80

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiyning asarlarida namoyon bo‘lgan stilistik va lingvistik xususiyatlar tahlil qilinadi. Behbudiyning ijodi jadid adabiyoti va til rivojida muhim o‘rin egallab, unda xalqchil va ta’sirchan uslub, ravon va aniq ifoda vositalari ustunlik qiladi. Uning badiiy, publitsistik va ilmiy-ma’rifiy asarlarida arabcha va forscha so‘zlarning mohirona ishlatilishi, metaforalar, sinonimiya, antonimiya hamda xalq iboralarining qo‘llanilishi kuzatiladi. Publitsistik maqolalarida qisqa va lo‘nda ifoda, dramatik asarlarida esa jonli va tabiiy dialoglar alohida o‘rin tutadi. Shuningdek, Behbudiyning ilmiy-ma’rifiy asarlarida terminologik izchillik va tushunarli til me‘yorlari asosida yangi atamalar yaratishga intilishi ham muhim xususiyatlardan biri hisoblanadi. Ushbu maqola Behbudiyning lingvistik va stilistik xususiyatlarini chuqur o‘rganish orqali uning o‘zbek tili taraqqiyotidagi o‘rnini yoritishga qaratilgan.*

***Kalit so‘zlar:** jadid adabiyoti, stilistika, lingvistika, metafora, publitsistika, dramatik asarlar, terminologiya, xalq tili, obrazlilik, til rivoji, o‘zbek tili.*

KIRISH

Mahmudxo‘ja Behbudiyy – jadidchilik harakatining yetakchi vakillaridan biri, ma’rifatparvar, dramaturg, publitsist va tilshunos sifatida o‘zbek adabiyoti va til taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan shaxsdir. Uning asarlari zamonasining ijtimoiy va siyosiy muammolarini aks ettirgan bo‘lib, badiiy, publitsistik va ilmiy-tanqidiy jihatdan yuksak saviyada yozilgan. Behbudiyning til va uslub xususiyatlarini o‘rganish uning ijodiy merosini chuqur anglashga yordam beradi. Uning asarlarida xalqchil, ravon va aniq ifoda vositalari keng qo‘llanilgan bo‘lib, u o‘z davrining keng ommasiga tushunarli uslubni yaratishga intilgan. Behbudiyning tiliga xos jihatlardan biri arabcha va forscha so‘zlarning mohirona ishlatilishi, leksik boylik, obrazlilik va ta’sirchanlikdir. Ayniqsa, uning maqolalari va sahna asarlarida keng qo‘llangan metaforalar, xalq iboralar va sodda, hayotiy dialoglar adabiy uslubini yanada jonlantiradi. Shu bilan birga, u ilmiy va didaktik yo‘nalishda yozilgan asarlarida atamalarni aniq, tushunarli va izchil ishlatishga harakat qilgan. Behbudiyning stilistik va lingvistik xususiyatlarini o‘rganish orqali biz nafaqat uning adabiy mehnatini, balki jadidchilik davrida o‘zbek tilining rivojlanish yo‘nalishlarini ham anglaymiz. Bu jihatlar uning asarlarini nafaqat adabiy, balki tilshunoslik nuqtayi nazaridan ham muhim tadqiqot obyekti sifatida qarashga asos bo‘ladi.

ASOSIY QISM

Mahmudxo‘ja Behbudiy ijodi o‘zbek adabiyoti va til taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi. Uning asarlarida stilistik va lingvistik xususiyatlarning o‘ziga xosligi kuzatiladi, bu esa jadidchilik harakatining asosiy maqsadlari, ya’ni millatni ilma’rifatga chorlash, yangi usulda o‘qitish va taraqqiyotni targ‘ib qilish bilan chambarchas bog‘liqdir. Behbudiy o‘z asarlarida sodda, xalqchil va mazmunan boy til ishlatib, keng kitobxonlar ommasiga tushunarli bo‘lishga intilgan. Uning badiiy, publitsistik va ilmiy-ma’rifiy asarlarida lingvistik va stilistik jihatdan o‘ziga xoslik sezilarli bo‘lib, bu xususiyatlar tahlil qilinishi mumkin.

Avvalo, Behbudiyning tilida an’anaviy o‘zbek tili me’yorlariga asoslangan holda arab va fors tillaridan olingan so‘zlar keng ishlatilgan. Bunday lingvistik xususiyat o‘sha davrdagi yozma adabiyot uchun xos bo‘lsa-da, Behbudiy ushbu elementlarni haddan ziyod ishlatishdan qochgan va asarlarini tushunarli tilda yozishga harakat qilgan. Xususan, uning maqola va dramatik asarlarida xalq orasida keng tarqalgan iboralar, maqollar va hikmatli so‘zlardan foydalanilgan bo‘lib, bu uning uslubini tabiiy va jonli qiladi. Uning asarlarida uchraydigan tasviriy vositalardan biri metaforalardir. Masalan, u o‘z maqolalarida xalqni “uyqudan uyg‘otish” obrazini ko‘p bora qo‘llagan, bu esa uning ma’rifatparvarlik g‘oyalariga hamohangdir.

Shuningdek, antonimiya, sinonimiya va boshqa leksik-semantik usullardan foydalanish ham Behbudiyning tilini yanada ta’sirchan qiladi. U sahna asarlarida sodda, jonli dialoglarni ishlatgan bo‘lsa, publitsistik maqolalarida esa aniq va lo‘nda fikr bayonini afzal bilgan. Uning ilmiy-ma’rifiy asarlarida terminologiya alohida o‘ringa ega bo‘lib, u yangi tushunchalarni ifodalash uchun ayrim atamalarni yaratgan yoki mavjud arabcha-forscha so‘zlarni o‘zbekchalashtirishga harakat qilgan. Jumladan, pedagogik va ta’lim sohasiga oid maqolalarida “yangi usul”, “ma’rifat”, “o‘qitish” kabi tushunchalar doimiy ravishda qo‘llangan bo‘lib, ular o‘quvchilarga yangicha fikrlashni singdirishga qaratilgan edi.

Behbudiyning stilistik xususiyatlaridan yana biri – aniq va lo‘nda ifodalash usulidir. U so‘zlarni ortiqcha bezashdan qochib, o‘z fikrlarini qisqa, lekin mazmunan kuchli qilib ifodalagan. Ayniqsa, uning publitsistik maqolalarida bu uslub yaqqol ko‘rinadi. Masalan, u “Vatan taraqqiyoti – xalq qo‘lida” kabi fikrlarni ilgari surib, qisqa, aniq va mazmunli bayonotlar bilan kitobxonlarga murojaat qilgan. Bu uslub o‘quvchining e’tiborini tortish va ta’sirchanlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Uning sahna asarlarida esa dramatik effektini oshirish maqsadida xalq og‘zaki ijodi elementlari, dialoglar va jonli nutq uslubidan keng foydalanilgan. Masalan, “Padarkush” dramasida qahramonlarning nutqi tabiiy va hayotiy bo‘lib, unda xalqona

iboralar ko'p uchraydi. Bu jihat Behbudiyning lingvistik yondashuvi zamirida realistik tasvirga urg'u berishini ko'rsatadi. Behbudiyning lingvistik uslubida tarjima va adaptatsiya ham muhim o'rin tutadi.

U o'z davrida rus va Yevropa adabiyotining ayrim namunalarini tarjima qilgan yoki ulardan ilhomlangan holda yangi asarlar yaratgan. Bu jarayonda u ba'zan rus tilidan o'zbek tiliga to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish usulini qo'llagan bo'lsa, ba'zan esa moslashtirish yo'li bilan o'zbek tiliga xos shakl va uslubni yaratishga intilgan. Bu esa uning til uslubi boyligini yanada oshirgan. Behbudiyning lingvistik xususiyatlarini o'rganishda uning grammatik va sintaktik qurilmalariga ham e'tibor qaratish lozim. Uning asarlarida gap qurilishi sodda va tushunarli bo'lib, ayniqsa publitsistik maqolalarida qisqa va to'g'ri gaplardan keng foydalanilgan. Badiiy asarlarida esa ba'zan murakkab sintaktik qurilmalar ham uchraydi, lekin ular o'quvchini charchatmaydigan darajada shakllantirilgan.

Xususan, dialoglarda qisqa va aniq iboralar ishlatilib, monologlarda esa fikr izchilligini saqlash uchun murakkab gaplardan foydalanilgan. Uning tilida emosional-ta'sirchan vositalar, shuningdek, ritorik so'roqlar ham ko'p uchraydi. Bu uslub publitsistik maqolalarda ayniqsa sezilarli bo'lib, unda muallif xalqni ogohlantirish, ma'rifatga chorlash yoki muayyan ijtimoiy muammolarni yoritish maqsadida ritorik savollarni qo'llaydi. Masalan, "Biz qachon uyg'onamiz?", "Kelajak nasliga nima qoldiramiz?" kabi savollar uning maqolalarida tez-tez uchrab, bu uslub o'quvchiga ta'sir o'tkazishning samarali vositasi bo'lib xizmat qiladi. Behbudiyning stilistik xususiyatlarini tahlil qilishda uning ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishda yozgan asarlariga alohida e'tibor qaratish lozim. Uning ta'lim va ma'rifatga oid maqolalari aniq, tushunarli va ishonarli ohangda yozilgan bo'lib, bunda u dalillar va misollardan keng foydalanadi. Shuningdek, u o'quvchilarni jalb qilish uchun hikoyaviy uslubdan ham foydalanib, qiziqarli voqealar orqali o'z g'oyalarini tushuntirishga harakat qilgan. Qisqa qilib aytganda, Mahmudxo'ja Behbudiyning asarlari stilistik va lingvistik jihatdan boy meros bo'lib, u o'zbek adabiyoti va til taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan. Uning asarlaridagi xalqchil til, obrazlilik, ta'sirchanlik va aniq ifoda usuli jadid adabiyoti va publitsistikasining o'ziga xos belgilari bo'lib xizmat qiladi. U o'z asarlarida xalq ommasiga yaqin, tushunarli til ishlatib, ma'rifatparvarlik g'oyalarini ilgari surgan va o'zbek tilining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Shu jihatdan, uning lingvistik va stilistik xususiyatlarini tahlil qilish nafaqat adabiy, balki tilshunoslik nuqtayi nazaridan ham dolzarb masala hisoblanadi.

XULOSA

Mahmudxo'ja Behbudiijodiy merosi o'zbek adabiyoti va tilining taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Uning asarlarida xalqchil va ta'sirchan til, sodda va ravon uslub,

aniq ifoda vositalari ustalik bilan qo'llanilgan. U o'z asarlarida metaforalar, sinonimiya, antonimiya va xalq iboralaridan keng foydalangan bo'lib, bu uning yozuv uslubini yanada jonli va o'qilishi oson bo'lishini ta'minlagan. Ayniqsa, publitsistik maqolalarida qisqa va lo'nda fikr bayoni, sahna asarlarida esa tabiiy va jonli dialoglar asosiy stilistik xususiyat sifatida namoyon bo'lgan. Shuningdek, u ilmiy-ma'rifiy yo'nalishda yozilgan asarlarida terminologik izchillikka e'tibor berib, o'z davri uchun yangi bo'lgan tushunchalarni aniq va tushunarli shaklda ifodalashga harakat qilgan. Xulosa qilib aytganda, Behbudiyning asarlari orqali u o'zbek tilining zamonaviy-lashishiga va yangicha uslubiy mezonlarning shakllanishiga hissa qo'shgan. Uning ijodidagi stilistik va lingvistik xususiyatlarni tahlil qilish nafaqat adabiyotshunoslik, balki tilshunoslik uchun ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, jadid adabiyoti va tilining rivojlanish jarayonlarini chuqur anglashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurahmonov H. Mahmudxo'ja Behbudiyning adabiy merosi. Toshkent: Fan, 2005. 240 bet.
2. Yo'ldoshev S. Jadid adabiyoti va uning til xususiyatlari. Toshkent: Ma'naviyat, 2010. 215 bet.
3. Qosimov B. O'zbek tilining tarixiy rivojlanish bosqichlari. Toshkent: O'zbek Milliy Ensiklopediyasi, 2008. 198 bet.
4. Karimov U. O'zbek adabiyotida jadidchilik harakati. Samarqand: Zarafshon, 2012. 230 bet.
5. Rustamov O. Tilshunoslik va stilistika asoslari. Toshkent: Universitet, 2015. 265 bet.
6. Rahimov D. Mahmudxo'ja Behbudiy dramaturgiyasi. Buxoro: Buxoro universiteti nashriyoti, 2018. 180 bet.
7. Safarov N. O'zbek tilining stilistik xususiyatlari. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. 275 bet.
8. Dadaboyev, H., Hamidov, Z., & Xolmanova, Z. (2007). O'zbek adabiy tili leksikasi tarixi. Toshkent: Fan, 97-103.
9. Bakhronova, D., Alavutdinova, N., Israilova, S., & Vilchis, V. V. Color Lexemes in Context: Cognitive and Cultural Explorations.